

ESTUDIS DE LLENGUA I LITERATURA CATALANES/L

MISCEL·LÀNIA
JOAN VENY

LA ITÀLIA MEDIEVAL EN LES NARRACIONS EIXIMENIANES

Francesc Eiximenis (1330-1409)¹ va viure poc temps a Roma; amb tot, va entrar en contacte amb l'Alvèrnia (Toscana) durant els anys de la seva formació franciscana (M. de Barcelona, 1928: 441). En els seus escrits, especialment en algunes seccions del *Terç* i *Dotzè del Crestià*, Eiximenis introduïa nombrosos *exempla* en els quals Juli Cèsar i altres emperadors romans són esmentats i contribueixen positivament a l'ensenyament de les virtuts morals i del comportament més adient. En la majoria de narracions del gironí, el passat esdevé sovint idealitzat, mentre successos molt més recents al franciscà, com per exemple esdeveniments ocorreguts al llarg dels segles XIII i XIV, són esmentats sense aquesta idealització. Per exemple, descriu els italians coetanis seus com gent motivada per la venjança i la conquesta (*Dotzè*, ed. Wittlin, II, 2, 510), i concretament els romans com belligerants i implacables vers els seus veïns. No és cap estranyesa, però, a causa en part de les guerres constants i revolucions a Itàlia a l'acabament de l'Edat Mitjana. A més, trobava que els italians eren descortesos i cruels vers els estrangers. Malgrat aquesta constatació en els seus escrits (Viera, 2002: 45-47; Peláez, 1977: 207), en els primers capítols del *Dotzè* (ed. Rogers, cap. 38 i 40) al·laba les ciutats italianes, com Nàpols i Gènova, i basa la descripció

1. Vegeu la biografia d'Eiximenis a *Introducció a Lo Crestià*, d'ALBERT HAUF, dins *D'Eiximenis a Sor Isabel de Villena* (Barcelona, 1990), pàgs. 59-82, i també WEBSTER (1984), 4, 416-17.

d'aquestes ciutats en autors llatins. En aquests capítols, però, la seva intenció no és la de fer una descripció acurada de com són els italians, sinó que es fixa concretament en les seves ciutats i en com estan distribuïdes. Són capítols, a més, que contribueixen al seu concepte de ciutat ideal, tan esmentada pels autors moderns (Antelo Inglesias, 1985; Olives i Puig, 1997).

Parlar de la Itàlia tardomedieval és un tema complex per causa de les diverses i difícils formes de govern a les ciutats i comunes, als estats pontificis, i al sud d'Itàlia, les illes al sud i oest, incloent-hi Còrsega, que fou disputada pels angevins, el regne d'Aragó i els Hohenstauffer, entre altres. Sembla que Eiximenis reconstrueix diversos *exempla* basant-se en els esdeveniments ocorreguts al llarg d'aquest període de temps. Semblantment a d'altres narracions en els seus treballs, proporciona una base històrica sobre la qual construeix una estructura de ficció amb una lliçó moral inclosa. A més a més, altres estudis previs han demostrat que el gironí sentia una certa inclinació vers alguns personatges històrics que representaren el paper de savis i mentors, o bé senzillament actuaven com models sense una funció narrativa específica, però sovint assumint un paper d'exemplaritat. Recordem, si més no, personatges de l'obra eiximeniana com sant Lluís, diversos líders grecoromans, els reis aragonesos de temps passats, entre altres. A més, Eiximenis estava ben harmonitzat amb els esdeveniments històrics, si bé la seva preocupació no era la precisió històrica, com ja hem assenyalat en diversos indrets (Viera i Piqué, 2001: 8 n.). Considerava l'autocràtic Carles de Sicília (Carles I d'Anjou) com el pitjor tirà que mai hagués viscut (*Dotzè*, ed. Wittlin, II,1, 328-29, 332). Aquest concepte molt probablement provingué del fet que els sicilians es rebel·laren dues vegades al llarg del regnat de Carles (1267-1268 i 1282). Va descriure, tanmateix, la captura de Carles II d'Anjou per Roger de Llúria (*Dotzè*, 1494, cap. 334). D'altra banda, el rei d'Aragó Pere III, a qui el gironí es referia com «lo gran e famós cavaller, lo rey Pere d'Aragó, del qual tantes probitats legim e excellencies», es trobava entre els reis més admirats per Eiximenis (*Dotzè*, 1494, cap. 253). En aquest capítol, el gironí declara que els sicilians estaven d'acord amb el dret de Pere de governar l'illa i aplaudiren la desfeta de Car-

les I d'Anjou.² En un dels seus exemples del mateix capítol, Eiximenis descriu la reserva i el secret amb què Pere havia amagat els seus plans de guerra. El consell del gironí implicava la virtut de saber guardar els secrets mitjançant la qual Pere va ocultar als seus soldats el destí, Sicília, quan es van embarcar des del sud de Catalunya amb la intenció d'alliberar els sicilians oprimits per la dominació de Carles. Si els catalans haguessin conegut el secret, molts més l'haurien volgut acompanyar per a resoldre les seves pretensions sobre Sicília.

Des de la vessant històrica, Carles llançà un desafiament personal a Pere reptant-lo a un duel a Bordeaux fent d'arbitratgista Eduard I d'Anglaterra. Pere es va presentar al lloc concertat per al duel per adonar-se que Carles no tenia cap intenció de lluitar en un duel, sinó que estava preparant una emboscada contra ell i els seus soldats (Headlam, 1971: 261). Això no obstant, al *Dotzè* (ed. Wittlin, II,1, cap. 629, pàg. 388-90, i cap. 634, pàg. 401-3) Eiximenis donava per descomptat que els seus lectors estaven assabentats de l'ensarronada i la covardia de Carles, i en la seva redacció d'aquest esdeveniment va ometre detalls obvis i només se centrà en l'engany de Carles en un capítol dedicat al fals consell i a les conseqüències derivades de l'engany.

Malgrat els nombrosos personatges històrics militars, religiosos i de la reialesa que Eiximenis podia haver escollit per a idealitzar com a models cristians de virtut, només dos dominen els *exempla* que ubicà en la Itàlia medieval: Robert de Nàpols i la seva esposa Sança. No obstant això, l'elecció de Robert, que monopolitza la resta d'*exempla* que pertanyen a aquest temps històric, sembla ser en primera instància irònica. Robert era el nét de Carles I d'Anjou i presoner de

2. Eiximenis coincideix amb Dante en la seva admiració per Pere III com un rei guerrer (*Purgatorio*, 7: 112-14). JOHN SCOTT (1996: 125-26) descobrí en Dante una descripció incongruent en la seva lloança d'un Pere que encara estava exiliat del purgatori, la qual cosa produïa un contrast encara més gran amb la decadència dels seus hereus, principalment Jaume II i Frederic II de Sicília. Eiximenis també va expressar, sovint d'una manera ambigua, una manca d'admiració per la família reial catalana del seu temps, especialment per Joan I, molt poc preocupat pels afers italians i per retenir Itàlia. Joan, en contra de la voluntat del seu pare Pere IV, es casà amb Violant de Bar, neboda de Carles V de França, en comptes de casar-se amb Maria de Sicília (TASIS I MARCA, 1980: 79, 91-92).

la Corona d'Aragó a l'edat de deu anys, juntament amb els seus dos germans (Caggese, 1921-1930: 1, 4), i rebé de mans del papa Climent V el títol de rei de Sicília (Menache, 1998: 122). Aquest títol, però, va ser purament teòric; de fet, va governar només la meitat de l'illa. La seva preocupació amb Sicília, incloent-hi tres temptatives de conquerir l'illa entre 1314 i 1342 de mans de Frederic II, fill de Pere III, va ser la causa, segons Larner (1980: 46), d'oblidar-se de Nàpols. Robert, a més, va perseguir per les costes de Sicília i Calàbria vaixells que transportaven mercaders catalans, el grup social preferit per Eiximenis, creient que aquests mercaders eren espies (Caggese, op. cit., 2, 233-34).

D'altra banda, Carles de Valois, també admirat per Robert, desitjava conquerir Catalunya (*ibid.*, 2, 304-5); no ens ha de sorprendre, doncs, que fets com aquests fossin considerats per Eiximenis com un greu afront a la Corona d'Aragó. D'aquí ve que Carles de Valois no fos pas un dels personatges favorits del gironí. Això no obstant, la complexitat dels esdeveniments a l'oest europeu durant la baixa edat mitjana podria haver fet de Robert, en la ment d'Eiximenis, una de les figures històriques exemplars en els seus tractats. Tanmateix, Eiximenis també podia haver estat pensant de pagar un deute a la dinastia dels Anjou, donat que el duc d'Anjou l'havia recomanat per als seus estudis superiors a la Universitat de Tolosa, després d'haver-li ho demanat Pere IV d'Aragó en una carta datada el 25 d'abril de 1373 (Rubió i Lluch, 1908: 1, 244-45).

Segons el tractat en el qual treballava, Eiximenis seleccionava personatges exemplars per a il·lustrar diverses virtuts, les seves creences religioses i les lliçons morals. Robert es casà amb Sança de Mallorca el 16 de juny de 1304 (*ibid.*, 1, 22-23), descrita per John Larner (1980: 48) com una santa esposa.³ L'estil de vida conservador i devot coincidí amb el concepte de dona d'Eiximenis. A més, el papa Joan XXII, coneixedor de la importància que donava Sança a la devoció

3. Eiximenis, al *Llibre de les dones* (1, 90-91), va confondre els seus lectors dient que Constança era l'esposa de Robert. Aparentment, va confondre Constança, la filla de Manfred i esposa de Pere II d'Aragó, amb Sança. Robert s'havia casat prèviament (1291) amb Violant, princesa i germana de Jaume II i Frederic II i filla de Pere III.

religiosa, li va escriure dient-li que no es negués als drets i necessitats del seu marit només pel servei de Déu (Caggese, op. cit., 1, 641). Malgrat aquests consells, Sança dedicà temps i diners a la construcció de convents, especialment Santa Clara i, abans de la seva mort al convent de la Santa Creu, es va fer monja (Headlam, 1971: 27). Robert, que no sempre havia seguit una vida casta, es va rodejar d'artistes i literats, i va fer de Nàpols un centre cosmopolita.

A la *Scala Dei*, Eiximenis informà sobre la infidelitat de Robert. En un cas poc comú en els tractats eiximenians, una dona corregeix el comportament d'un home. Constança de Mallorca, a qui Eiximenis pot haver confós amb Sança, s'enfronta amb Robert:

E volets que sia yo Regina, prech vos que siats Rey, e fets obres de Rey, ço es que entenats en lo bon regiment del regne, e stiguats ab vostres consellers e cauallers tractant lo be del regne, e yo stare ab les mies donzelles en la cambra tots los homens foragitats. (*Scala Dei*, fol. 10r)

Robert aleshores promet ser fidel a la seva esposa.⁴

Encara que l'amistat del papa Joan XXII amb Robert no era pas genuïna (Larner, 1980: 48, 53), Robert va estar al servei de Joan XXII i de Climent V. En el recent llibre *Clement V*, Sophia Menache posa de manifest la relació i recolzament mutu entre Robert i Climent. Producte d'aquesta aliança va ser la pau en un període de guerres constants a Itàlia (Menache, 1998: 147, 165, 171). Per tant, s'entendria que Eiximenis donés suport per la política i els objectius d'ambdós, donat que el gironí posava gran interès a cercar la pau i el seu posterior recolzament al papat d'Avinyó (Peláez, 1986: 2,3, 466-74; Viera, 1986: 2,3, 479-82).

Al llarg d'aquest temps, Eiximenis s'havia oposat a la moda en el vestit que s'estava introduint des de França (Viera i Piqué, 1987: 77-80). En una narració del *Llibre de les dones*, Sança es troba davant de Robert i els regents de Nàpols demanant que la nova moda francesa

4. Amb tot, ell també es va sotmetre a la influència de l'Església, per la qual cosa Dante el titllà amb el dubtós títol d'"il re da sermone" (LARNER, 1980: 48), i va vestir l'hàbit franciscà poc abans de la seva mort, motivat en part per la mort del seu fill (HEADLAM, 1971: 270).

no fos permesa pel perill que ocasionés desacords i aldarulls a Nàpols. El consell de Sança, però, no va ser atès. La narració continua amb una exactitud històrica sorprenent i centrant-se en els càstigs que ell atribuï a un poder superior: la invasió de Lluís d'Hongria reclamant Nàpols. En paraules del gironí: «après vench contra aquell regne lo rey d'Ongria, qui de tots punts lo consumà». També va fer referència a la pèrdua de Lluís I de Nàpols a Carles Durazzo: «l'ha consumat e perdut, e diverses alters mals qui despuys hi ha sobrevinguts». El text segueix amb l'èmfasi que atorga el gironí al fet que les dones sàpiguen llegir, perquè la lectura de textos espirituals comportaria una major devoció. En la persona de Sança —«la dita santa regina», segons qualificatiu del gironí—, Eiximenis va reprendre els que negaven aquest dret a la lectura per part de les dones. Haurien de ser fidels als seus marits, que són fora de casa atenent els seus negocis, i haurien de llegir la literatura sagrada, especialment el psalteri i les vides de sants.

A les darreries de l'Edat Mitjana, els tractats sobre astrologia judicial i altres llibres diabòlics eren classificats en una mateixa categoria pel clergat. L'astronomia, però, era una de les lectures predilectes d'Eiximenis, si bé s'hi mirava amb autors medievals àrabs i perses que havien escrit sobre astrologia judicial. Segons Eiximenis, Robert de Nàpols estava familiaritzat amb les pseudociències a través de l'hospitalitat d'un eremita que li va ensenyar l'alquímia (Dotzè, ed. Wittlin, II,1, 40). Carreras i Artau suggereix que aquesta opinió provenia de la relació del rei amb Arnau de Vilanova. Tanmateix, Manuel de Montoliu, en el capítol que dedica a Arnau, descriu Robert com un «gran protector d'alquimistes» i a qui Arnau dedicà el seu *De conservanda iuventute* i una carta, ambdós documents relacionats amb l'alquímia.⁵ En els llibres del *Crestià*, tanmateix, el gironí presenta Robert com un adversari de les pseudociències i especialment de la nigromància. En un *exemplum*, Robert consulta un esperit diabòlic anomenat Phitònic sobre la conquesta de Sicília, i en contestació rep

5. En una altra narració d'Eiximenis (Dotzè, cap. 144 [València: Palmart, 1484]), que situa a Itàlia, presenta Forseus, un «philòsof», que es va posar de part dels habitants de Verona quan foren atacats per un tirà de Pàvia. Mitjançant la ciència i l'alquímia, el tirà va ser derrotat.

la resposta que Robert i els seus soldats prendrien Sicília acostant-se a l'illa, i es trobarien amb un vaixell on hi havia una donzella que es deia Sicília. Robert immediatament va reconèixer l'engany. La referència a la conquesta de Sicília significava la captura de la donzella i no de l'illa. El missatge moral de l'*exemplum* era clar per als lectors d'Eiximenis, és a dir, que el dimoni no pot saber el futur ni tampoc pot llegir el pensament dels humans (*Primer* [inc.], cap. 69).

En el *Dotzè* (ed. Wittlin, II,2, 218), Eiximenis admet que l'astrologia podria beneficiar filòsofs i metges; en canvi, podria no ser beneficiós per a d'altres, especialment reis i prínceps. Un dels astròlegs de Robert l'informà que moriria en vuit dies i li va predir fins i tot l'hora exacta. Com a resposta, el rei es va preparar espiritualment per a la mort, mentre Sança, preocupada i angoixada pel dolor, demanà a «un savi cavaller de Catalunya» que debatés amb l'astròleg davant del rei. Robert qüestionava les qualificacions del cavaller català, mentre que aquest demanava a l'astròleg que especifiqués quan seria la seva mort. Quan l'astròleg acabà de predir-li la mort als deu anys i també l'hora exacta, el cavaller català l'apunyà diverses vegades en el pit, el matà i, fet això, destruïa la credibilitat de l'astròleg. Si bé el bon rei Robert s'enutjà en ser testimoni d'un homicidi flagrant, se sentí, però, alleujat en adonar-se que havia perdut la confiança en l'astròleg, i se sentí especialment tranquil veient que havien passat els vuit dies i que havia sobreviscut el pronòstic negatiu de l'astròleg.

La resta de narracions en les quals Robert esdevé el protagonista són breus i se centren en el bon govern i en la humilitat del rei. En un moment de còlera, Robert arrencà del coll del canceller el segell de la cancelleria per haver promulgat una sentència massa lleu en una matèria greu, una acció que comportava que el canceller seria penjat, si fos una persona corrent (*Dotzè*, ed. Wittlin, II,2, 42). El bon govern i el consell fiable, especialment entre els consellers del rei, esdevingueren una obsessió per a Eiximenis.

Eiximenis va lloar el llenguatge col·loquial emprat per Robert; un vocabulari comú i un estil que el gironí va descriure com «lo pus grosser estil que podia». Efectivament, en els *exempla* on surt el rei Robert, mai no es tracta d'un personatge pretensions. En aquest *exemplum* i altres narracions exemplars sobre Robert, Eiximenis el va ca-

racteritzar com un governant savi i humil. Aquesta darrera característica esdevé especialment aparent en el capítol 869 del *Dotzè* (ed. Wittinglin, II, 2, 449) sobre la bona i mala fortuna. Robert estava meravellat de l'èxit de Roger de Llúria en la mar lluitant per Pere III. Com a resultat, contractà el capità català perquè lluités en el seu favor en batalles marítimes. Roger, però, va perdre totes les batalles lluitant per Robert.⁶ La conclusió que va treure Eiximenis d'aquesta circumstància tan enigmàtica va ser que la fortuna és esquívola i que la mala fortuna pot continuar escometent fins i tot persones moralment bones. Sens dubte que Eiximenis no predicava fatalisme en dir això, sinó que simplement volia comunicar que tot es troba en mans de Déu.

En el capítol 200 del *Segon*, Eiximenis prescriu, com a cura contra la vanitat, la imitació de les vides dels grans homes del passat; entre aquests grans homes inclou Robert, que trobem sota l'amenaçador ganivet del seu barber, que li exigeix que el faci rei. Poc inclinat a debatre amb un boig, Robert ordena al vicari de Manfredònia que solemnement coroní el barber i que el pengi després de les celebracions, per la seva vanitat i la seva negativa a acceptar la voluntat de Déu.

Podem arribar a les següents conclusions. En primer lloc, en els *exempla* situats en la Itàlia de Robert d'Anjou, Eiximenis combina els relats històrics amb narracions de ficció. Esmentant Robert i els seus contemporanis, Eiximenis no solament atrau els seus lectors a un passat recent, sinó que també inclou en els *exempla* l'element d'*auctoritas*, la qual cosa contribuï a fer la narració més important i immediata. Això no obstant, el coneixement dels seus lectors i la informació dels esdeveniments que varen ocórrer entre 1290 i aproximadament 1350, com la conquesta de Sicília per Pere III, les batalles menades per Roger de Llúria i altres gestes de la Corona d'Aragó a la Mediterrània, ajudaren Eiximenis a atraure els seus lectors al que ell concebia com la part essencial dels *exempla*, l'ensenyament moral. Per tant, empeltant la figura històrica i l'esdeveniment en el missatge moral, Eiximenis idealitzava Robert i altres de tal manera que esdevien les veus de la saviesa i exemples de virtut cristiana. En els capí-

6. Jaume II, després d'haver vençut el seu germà Frederic el 1299, va deixar Roger de Llúria en el comandament dels angevins (veg. SOLDEVILA, 1962: 1, 400).

tols esmentats aquí, Eiximenis recrea models de virtut refent la imatge de Robert, Sança i Pere III.

Per últim, hauríem de concloure que el retrat exemplaritzant que fa Eiximenis del rei Robert de Nàpols sembla exagerat, sobretot si el comparem amb els relats històrics, així com també amb la manera com Dante parla d'aquest rei. Ens podríem preguntar, tanmateix, per què se serveix Eiximenis de Robert per a oposar-se a l'alquímia en els seus escrits, especialment quan se sabia que Robert tenia alquimistes al seu servei. Sens dubte, els lligams existents entre Robert, Sança i els franciscans, i la defensa de l'Església per part del rei, foren una de les raons principals per les quals Eiximenis «defensés» Robert de Nàpols i, per als seus lectors de l'època i posteriors, es recreés en la imatge de Robert presentant-lo com un sant rei, noble i humil. Als ulls d'Eiximenis, per tant, Robert esdevingué el rei ideal de la cristiandat medieval.

DAVID J. VIERA

Tennessee Technological University

JORDI PIQUÉ-ANGORDANS

Universitat de València

BIBLIOGRAFIA

- ALIGHIERI, Dante (1962): *Dante's Inferno*. London, J. M. Dent and Sons.
 — (1962): *Dante's Paradiso*. London, J. M. Dent and Sons.
 — (1964): *Dante's Purgatorio*. London, J. M. Dent and Sons.
 CAGGESE, Romolo (1921-1930): *Roberto d'Angiò e i suoi tempi*. Firenze, R. Bemporad e Figlio. 2 vols.
 CARRERAS I ARTAU, Joaquim (1950): *L'epistolari d'Arnau de Vilanova*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
 EIXIMENIS, Francesc (1483): *Libre apellat primer del Crestià*. València, Palmart (inc.). Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 1.790.
 — (1484): *Dotzè libre de regiment dels prínceps e de comunitats apellat Crestià*. València, Palmart (inc.), 1ª part.
 — (1494): *Scala Dei*. Barcelona, D. Gumiel (inc.). Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 92.
 — (1494): *Segon libre del Crestià*. Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 1.791.

- (1981): *Lo libre de les dones*. Eds. Frank Naccarato, Curt Wittlin i Antoni Comas. Barcelona, Curial Edicions Catalanes. 2 vols.
- (1983): *Lo Crestià*. Ed. Albert Hauf. Barcelona, Edicions 62.
- (1986-1987): *Dotzè llibre del Crestià*. Curt Wittlin *et al.* (eds.). Girona, Col·legi Universitari de Girona/Diputació de Girona. 2ª part en 2 vols.
- HAUF, Albert (1990): *D'Eximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*. Barcelona, Institut de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- HEADLAM, Cecil (1971): *The story of Naples*. Nendeln-Liechtenstein, Kraus Reprint.
- LARNER, John (1980): *Italy in the Age of Dante and Petrarch, 1216-1380*. London/New York, Longman.
- MARTÍ DE BARCELONA (1928): *Fra Francesc Eiximenis, O.M. (1340?-1409?). La seva vida, els seus escrits, la seva personalitat literària*. «Estudios Franciscanos», 40, 437-500.
- MENACHE, Sophia (1998): *Clement V*. Cambridge, Cambridge University Press.
- MONTOLIU, Manuel de (1958): *Ramon Llull; Arnau de Vilanova*. Barcelona, Alpha.
- PELÁEZ, Manuel J. (1977): *La sociedad civil en la obra de Francisco de Eiximenis*. «Estudios Franciscanos», 79, 199-221.
- (1986): *El derecho de la Guerra y de la paz en el pensamiento político catalán del siglo XIV: Francisco de Eiximenis (c. 1330-1409)*, dins *Fundamentos culturales de la paz en Europa*, vol. 2, pt. 3, pp. 451-74. Barcelona, Promociones Publicaciones Universitarias. 2 vols.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1908-1921): *Documents per l'història de la cultura medieval*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. 2 vols.
- SCOTT, John A. (1996): *Dante's Political Purgatory*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- SOLDEVILA, Ferran (1962): *Història de Catalunya*. Barcelona, Alpha. 3 vols.
- TASIS I MARCA, Rafael (1980): *Pere el Cerimoniós i els seus fills*. Barcelona, Editorial Vicens-Vives.
- VIERA, David J. (1986): *World Peace in the Dotzè del Crestià of Francesc Eiximenis*, dins *Fundamentos culturales de la paz en Europa*, vol. 2, pt. 3, pp. 475-86. Barcelona, Promociones Publicaciones Universitarias. 2 vols.
- (2002): 'Eiximenis' Views on Mediterranean Peoples. «Mediaevalia», 22, 45-59.
- VIERA, David J.-Jordi PIQUÉ (1987), dins *La dona en Francesc Eiximenis*. Barcelona, Curial Edicions Catalanes.
- (2001): *França a l'obra de Francesc Eiximenis*, dins *Estudis de llengua i literatura catalanes/XLIII*. «Miscel·lània Giuseppe Tavani», vol. 2, pp. 5-16. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- WEBSTER, Jill R. (1982-1989): "Francesc Eiximenis". *Dictionary of the Middle Ages*. Ed. Joseph R. STRAYER. New York, Scribner's Sons. 13 vols.